

2. İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu

Kaynak Yayınları'nın Hediyesidir.
Para ile Satılmaz

İslami Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ

Yrd. Doç. Dr. Ali Öztürk¹

Giriş

“Esmâ-i Hüsnâ”² en güzel isimler manasına gelen bir terkip olup İslami bir ıstılah olarak bu terkiplerle sadece Cenab-ı Allah’ın isimleri kastedilmiştir. Bizzat yüce Allah tarafından en güzel isimlerin kendisine ait olduğu bildirilmiş; müminlerin bu isimlerle dua etmeleri istenmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de şu ayetlerde bu gerçek yer almaktadır:

“En güzel isimler Allah’ındır. O’na o güzel isimleriyle dua edin ve O’nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın; onlar yaptıklarının cezasını çekeceklerdir.” (A’raf, 7/180)

“De ki: (Rabbinizi) İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın en güzel isimler O’nundur...” (İsrâ, 17/110)

“Allah ki, O’ndan başka ilah yoktur. En güzel isimler O’nundur.” (Tâ Hâ, 20/8)

“O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah’tır. En güzel isimler O’nundur. Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O’nu tesbîh ederler. O, aziz (mutlak güç sahibi), hakîm (hüküm ve hikmet sahibi)dir.” (Haşr, 59/24)

Cenab-ı Allah’ın Esmâ-i Hüsnâsı muhtelif ayetlerde yer almakla birlikte -ki sadece Haşr suresinin son üç ayetinde on altı Esmâ-i Hüsnâ

¹ İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk- İslam Edebiyatı Anabilim Dalı.

² Arapça “el-esmâü’l-hüsnâ” sıfat tamlaması Farsça terkiplerle dönüşerek Esmâ-i Hüsnâ şeklindeki Türkçeleşmiştir. “Esmâü’l-hüsnâ” şeklindeki yaygın kullanımı doğru değildir.

bulunmaktadır- sayısı ile ilgili bilgileri hadislerden öğrenmekteyiz. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber “Şüphesiz Allah'ın doksan dokuz ismi vardır ki kim onları sayarsa/ezberlerse cennete girer.”³ buyurmuşlardır. Ebû Hüreyre rivayeti, küçük farklılıklarla birlikte Buhârî⁴ ve Müslim⁵ de dâhil birçok hadis kaynağında yer almaktadır. Ancak sadece Tirmizî⁶ ve İbn Mâce⁷ rivayetinde hadisin sonunda doksan dokuz Esmâ-i Hüsnâ listesi verilmiştir. Her iki kaynaktaki Esmâ-i Hüsnâ tertip ve ihtiva ettiği isimler bakımından farklılık arz etmektedir. İslam dünyasında daha çok şöhret bulmuş olan Tirmizî rivayetine göre Allah'ın doksan dokuz ism-i şerifi şu tertiple nakledilmiştir:

Allah(c.c.), er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selam, el-Mü'min, el-Müheymin, el-'Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlik, el-Bâri', el-Musavvir, el-Gaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-'Alîm, el-Kâbız, el-Bâsıt, el-Hâfid, er-Râfi', el-Mu'izz, el-Müzill, es-Semî', el-Basîr, el-Hakem, el-'Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-'Azîm, el-Gafûr, eş-Şekûr, el-'Aliyy, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukit, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakib, el-Mücîb, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hak, el-Vekîl, el-Kaviyy, el-Metîn, el-Veliyy, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdi', el-Mu'îd, el-Muhyî, el-Mümît, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid, es-Samed, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâlî, el-Müte'âlî, el-Berr, et-Tevvâb, el-Muntekım, el-'Afüvv, er-Raûf, Mâlikü'l-mülk, Zü'l-Celâli ve'l-ikrâm, el-Muksit, el-Câmi', el-Ganiyy, el-Muğnî, el-Mâni', ed-Dârr, en-Nâfi', en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî', el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr.

Tirmizî hadisinde geçen “...men ahsâhâ...”⁸ ifadesinden dolayı Cenab-ı Hakk'ın doksan dokuz ismine “ihsâ isimleri” de denilmiştir. Esmâ-i Hüsnâ rivayetlerinde yer alan ve “saymak, ezberlemek, anlamak” anlamlarına gelen “ihsâ” fiili, daha geniş anlamıyla İslam'ın ulûhiyet inancını nasllara başvurmak suretiyle “tespit edip anlamak, benimsemek ve bu inanca uygun bir ruhî etkinlik kaydetmek”tir.⁹ Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili telif olunan eserlerde ve dua kitaplarında bazı farklılıklarla birlikte genellikle Tirmizî hadisine uygun olarak

³ Tirmizî, “Da'avât”, 82.

⁴ Buhârî, “Da'avât”, 69.

⁵ Müslim, “Zikir”, 5-6

⁶ Tirmizî, “Da'avât”, 82.

⁷ İbn Mâce, “Du'â”, 10.

⁸ Bu ifade bazı rivayetlerde “men hafizahâ” şeklinde nakledilmiştir.

⁹ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* C.11, s. 406.

doksan dokuz ism-i şerif esas alınmıştır. Bununla birlikte başka bazı rivayetlere dayanarak Cenab-ı Allah'ın isim ve sıfatlarını bu sayıyla sınırlandırmanın mümkün olmadığı kabul edilmiştir.¹⁰

Bir edebî terim olarak ise Esmâ-i Hüsnâ, Cenab-ı Allah'ın doksan dokuz güzel ismini konu edinen, onları açıklayan manzum veya mensur eserleri ifade eder. Esmâ-i Hüsnâlar muhtelif eserlerin içerisinde çeşitli vesilelerle yer almakla birlikte sadece bu konuya tahsis edilmiş hayli eser olmasından dolayı bir dinî-edebî tür olarak değerlendirilmektedir. Esmâ-i Hüsnânın tamamını veya bir kısmını ihtiva eden manzumeler, Esmâ-i Hüsnâyı manzum veya mensur olarak şerheden eserler ve Esmâ-i Hüsnâ muammaları bu türün muhtelif tezahürleridir.

Edebiyatımızda Cenab-ı Hakk'ın varlığı ve birliğini anlatmak maksadıyla yazılan eserlere “tevhit”, O'na yalvarmayı af dilemeyi konu edinen eserlere de “münacat” ismi verilmektedir. Her ikisi de dinî edebiyatımızın en başındaki türler olarak kabul edilir. Esmâ-i Hüsnâlar, Allah'ın varlığı, birliği, yüceliği gibi hususlar yönüyle tevhitlere, bizzat Cenab-ı Hakk'ın buyruğu gereği en güzel isimleriyle O'na yalvarmak yakarmak yönüyle de münacatlara yaklaşıp. Bazı eserlerde tevhit ve münacatlar Esmâ-i Hüsnâ ile iç içe geçmiş durumdadır. Bu münasebetle olsa gerek merhum Amil Çelebioğlu (ö. 1990), “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler” başlıklı makalesinde¹¹ değişik bir tasnif yaparak Cenab-ı Hak'la ilgili manzum eserler başlığı altında sadece “Esmâ-i Hüsnâ”ya yer vermiş, tevhit ve münacatı Esmâ-i Hüsnâ içerisinde değerlendirmiştir. Ona göre tevhitler, Cenab-ı Hakk'ı tazim ve temcîd eden şiirler olmakla beraber kısmen veya bütünüyle Esmâ-i Hüsnâyı da konu alırlar. Allah'a yalvarma, günahların afvı mahiyetindeki münacat ve benzeri şiirler de bu gruptadır. Cenab-ı Hakk'ı konu edinen diğer edebî türler ile sıkı ilişkisi olmakla birlikte yazılan müstakil eserlerin fazlalığı ve çeşitliliği esma-i hüsnâları ayrı bir tür olarak değerlendirme zarureti ortaya koymaktadır.

Esmâ-i Hüsnâ'yı Tâdât Eden (sayan) Manzumeler

Klasik edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnânın değişik şekillerde şiirlere nüfuz ettiği görülür. Başta tevhit ve münacatlar olmak üzere dinî edebiyatımızın pek çok türünde Esmâ-i Hüsnâ'dan bir kısmını içeren

¹⁰ Bkz. Topaloğlu, agmd., s. 407-409.

¹¹ Amil Çelebioğlu, “Türk Edebiyatında Manzûm Dinî Eserler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Şükri Elçin Armağanı*, Ankara 1983, s. 153-166 (Bu makale, Amil Çelebioğlu'nun makalelerinin bir araya getirildiği *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* [s. 348-365] isimli eserde yeniden yayımlanmıştır.)

ve onları dua vesilesi olarak zikreden şiirlere rastlamak mümkündür. Bunların yanında bir de müstakil olarak Esmâ-i Hüsnâyı ayrılmış manzumeler bulunmaktadır. Kaside ya da mesnevi nazım biçimlerinde yazılmış olan bu şiirlerde Allah'ın güzel isimleri şiir formuna sokularak sayılmaktadır. Bu tarz Esmâ-i Hüsnâlar müstakil bir eser olmaktan ziyade kaside, gazel, mesnevi nazım biçimlerinde divanlarda veya mesnevilerin içerisinde yer almaktadır. Mesela Süleyman Çelebi (ö. 826/1422) *Vesiletü'n-necât*'da 120 kadar Esmâ-i Hüsnâyı saymıştır. Ahmedî (ö. 816/1413), Şeyhî (ö. 835/1431), Fuzûlî (ö. 964/1556), Sadrî (ö. 993/1585), Nâbî (ö.1124/1712) gazellerinde Esmâ-i Hüsnâyı konu edinen divan şairlerindedir.¹² Şu beyitler 16. yüzyıl şairi Sadrî'nindir:

*Feriştehler kamu tesbih ederler
Ki yâ Kuddûs u yâ Subhân Hudâyâ*

*İşidürsin ayağımın âvâzın
Semî u Nâzır u Deyyân Hudâyâ*

*Denizde balığa rızkın virürsin
Hakîm ü Râzık u Rahmân Hudâyâ*

*Görürsin aybını örtersin ey şâh
Zihî Sultân-ı sultânân Hudâyâ*

*Salâhun her birinün sen bilürsin
'Alîm ü Kâdir ü Gufrân Hudâyâ*

*Seherde Sadr-ı dîn zikriün idüp dir
Ki yâ Hannân u yâ Menmân Hudâyâ*

Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487) "Der Kasemiyyât ü Münacat" ismini taşıyan münacatına Esmâ-i Hüsnâyı sayarak başlamıştır. Yetmiş beş beyitlik münacatın ilk yirmi yedi beyti Cenab-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarına ayrılmıştır.¹³ Çelebi Halife diye bilinen ünlü Halvetî şeyhi Cemâl-i Halvetî (ö. 903-4/1497-8)'nin de *Cevâbirü'l-Kulûb* isimli eserinde¹⁴ ebced harfleri sırasına göre her bir harfle başlayan isim-i şerifleri ihtiva eden bir manzumesi bulunmaktadır.

"Ebced"e tekabül eden ilk dört beyti:

*Elf-i ebced ism-i "Evvel"den beyân
Eyledi hem ism-i "Âhir"den 'ayân*

¹² H. İbrahim Şener, *Türk Edebiyatında Manzûm Esmâü'l-Hüsnâlar*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1985, s. 116-120.

¹³ Semra Aydemir, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Divânı'nın Tenkidli Metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1990, s. 74.

¹⁴ Cemâl Halvetî, *Cevâbirü'l-Kulûb*, 8/b-9/a.

*Bâ-i ebced ism-i "Bâkî"den haber
Virdi işitgil sen anı ey püser*

*Cîm işâretdür "Cemîl" ismine anun
Hem "Celîl" ismine ey yâr ol Hak'un*

*Dâl "Dâ'im" olduğı virür sana
Anla uyhudan uyan kalma tana*

Hüseyinî mahlasıyla şiirler yazmış olan Hüseyin bin Ahmed Sirozî (ö. 1000/1591?)'nin *Cam'iu'l-Envâr* isimli manzum İhlâs suresi tefsirinde-ki "Faslun fi-Beyâni Esmâ-i İlahî 'alâ-Bahr-i Tavîl" başlıklı 78 beyitlik kasidede 220 adet Esmâ-i Hüsnâ sayılmıştır. Matları şöyledir:

*Pes evvel ismi Allah'dur u Hû'dur anlagıl ey cân
Ebeddür Veddün ü Habbün Ebaddür Vâhid ü Hannân¹⁵*

Şemseddin-i Sivâsî, *Menâkıb-ı İmâm-ı Azam* isimli mesnevisine ilk on beş beyitte Esmâ-i Hüsnâyı sayarak başlamıştır.¹⁶ Nizamoğlu olarak bilinen Seyyid Seyfullâh (ö.1010/1601)'ın *Câmiu'l-meârif*'teki "Hâzâ Münacâtü'l-kübrâ bi-Esmâi'l-hüsnâ"¹⁷ başlıklı mesnevisi Esmâ-i Hüsnâyı muhtevî münaccattır. Seyyid Seyfullah'ın ayrıca Dîvân'da "Gazel-i Esmâ-i Hüsnâ"¹⁸ başlıklı on iki beyitlik bir gazeli bulunmaktadır. Matları şöyledir:

*Bekâdur Bâkîdür zâtuñ senün ey bî-zevâl Allah
Fenâdur cümle 'âlem Hayy u Kayyûm lâ yezâl Allah*

Müellifi tespit edilemeyen bir mesnevi tarzı şiirde de ilk beyit hariç 16 beyitte 101 esmâ sayılmıştır. Örnek olarak ilk birkaç beytini sunmak istiyoruz:

*Nazm-ı Esmâ-i evvel Vâcibü'z-Zât
Vird idin kim bulasın dâreynde necât*

*Allahu Nârun Hâlikun Kebîr
Mukaddimün Mü'abhirün Basîr*

*Hâdin ü Vâlin Evvelün ü Âbir
Berrun Hâfizun Bâtinun ü Zâbir¹⁹*

¹⁵ Hüseyin b. Ahmed, *Câmi'ü'l-Envâr*, Arkeoloji Müzesi Ktp., nu: 66, vr. 106/a.

¹⁶ Şemseddin Sivâsî, *Menâkıb-ı İmâm-ı Azam*, İstanbul 1291, s. 2.

¹⁷ Seyyid Seyfullah, *Câmiu'l-meârif*, İstanbul 1288, s. 23.

¹⁸ Seyyid Seyfullah, *Divan*, İstanbul 1288, s. 163.

¹⁹ Bu şiirin orijinal metni Ankara Milli Kütüphane no:2545/1'de 1/b-2/a yaprakları arasında yer almaktadır. Latin harflere çevirisi için bk. H. İbrahim Şener, *Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-Hüsnâlar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 1985, s. 164.

Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri

Dinî edebiyatımızda, yukarıda bahsedildiği şekliyle Cenab-ı Hakk'ın isimlerini mevzun bir biçimde sayan şiirler bulunmakla beraber, bunlar müstakil eser hüviyetinde değildir. Buna karşılık İslami Türk edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ konulu eserler denilince akla ilk olarak Esmâ-i Hüsnâ şerhleri gelmektedir. Bu konuda manzum ve mensur olarak çok sayıda müstakil eser kaleme alınmıştır. Türk dinî edebiyatı, Esmâ-i Hüsnâ şerhleri bakımından azımsanmayacak bir birikime sahip olmakla birlikte, kabul etmek gerekir ki bu türlerde ilk eserler Arapça olarak kaleme alınmıştır. Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *el-Esma' ve's-sıfat*'ı, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *et-Tabbir fi't-tezkir şerhu esmaillahi'l-hüsnâ'sı*, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Maksadü'l-esna fi-şerhi esmaillahi'l-hüsnâ'sı*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1209) *Levâmi'u'l-beyyinâti fi-şerhi esmâi'llâhi te'alâ ve's-sıfat*'ı, Sadredîn-i Konevî'nin (ö. 672/1273) *Şerhu esmâi'l-hüsnâ'sı*, Seyyid Şerif Cürçânî'nin (816/1413) *Şerhu esmâi'l-hüsnâ'sı* bu eserlerin başında gelmektedir.

Esmâ-i Hüsnânın Türkçeye birebir tam tercüme edilmesinin hemen hemen mümkün olmayışı bazı izahlar yapmayı gerekli kılmıştır. Hem Türkçeye çevirirken açıklama yapma mecburiyeti, hem de Arap edebiyatında zaten var olan Esmâ-i Hüsnâyı şerh geleneği, İslami Türk edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ şerhleri yazılmasına zemin oluşturmuştur. Şu da bir gerçektir ki, Esmâ-i Hüsnâyı şerh etme gayretinin temelinde yatan en önemli muharrik, Kur'ân-ı Kerim'de Cenab-ı Allah'a O'nun en güzel isimleriyle dua edilmesinin buyrulması ve mezkûr hadis-i şerifte Esmâ-i Hüsnâyı ezberleyip sayanlara verilen cennete girme müjdesidir.

Türk edebiyatındaki Esmâ-i Hüsnâ şerhlerinin çoğunluğunu manzum olanlar oluşturmaktadır. Manzum Esmâ-i Hüsnâ şerhleri, doksan dokuz Esmâ-i Hüsnânın her birinin birkaç beyitte şerh edildiği genellikle mesnevi nazım biçimiyle yazılan eserlerdir. Kütüphanelerimizde bulunan çok sayıdaki manzum Esmâ-i Hüsnâ şerhine ait el yazması ve matbu nüshadan, Osmanlı dönemi âlim ve mutasavvif şairlerinin bu sahada pek çok eser telif ettiklerini ve bunların halk tarafından rağbet gördüğünü söylemek mümkündür. Kronolojik sıraya göre tespit edilen belli başlı Esmâ-i Hüsnâ şerhlerinin künyeleri hakkında bilgi vermek istiyoruz:

Manzum Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri

Şeyhoğlu Mustafa (ö.804/1401) *Manzum Havass-ı Esmâ-i Hüsnâ*²⁰

İbn İsâ-yı Saruhani (967/1559-60) *Şerb-i Esmâ-i Hüsnâ*²¹

Subhî Muhammed Ali Çelebi / Subhî-i Dervîş Bursavî (17 yy), *Şerb-i Esmâ-i Hüsnâ*²²

Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1184/1770), *Şerb-i Esmâ-i Hüsnâ*²³

Trabzonlu Şâkir Ahmed Paşa (1234/1818-19) *Ravz-ı Verd*²⁴

İsmail Sâdık Kemal b. Muhammed Vecihî Paşa (1310/1892) *Manzûme-i Esmâ-i Hüsnâ*²⁵

İbrâhîm Cûdî et-Trabzonî (1345/1926), *el-Kenzü'l-esnâ fî- Şerhi'l-esmâ'i'l-hüsnâ*²⁶

Bıçakçızâde İsmail Hakkı b. Osman (1352/1933), *Esmâü'l-hüsnâ'nın Nazmen Tefsîri*²⁷

Hamdî Efendi, *Manzûm Münacat ve Arz-ı Hâcât Manzum Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*²⁸

Yukarıda sıraladıklarımız eski harflerle yazılan veya basılan eserlerdir. Yeni harflerle yayımlanmış eserler de bulunmaktadır. Enver Tuncalp²⁹,

²⁰ Fehmi Ethem Karatay, *Topkapı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, C. II, s. 342; Şeyhoğlu'nun bu eseri Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 339/4 numarada (19b/23/a) "Manzûme-i Besmele" adıyla kayıtlıdır. Eserin başında besmele ile ilgili 19 beyitlik bir kaside yer aldığı için bu isimle kaydedilmiş olmalıdır. Bu nüsha üzerinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Ayşe Kuzuoğlu tarafından 2012 yılında bitirme tezi hazırlanmıştır.

²¹ Şerb-i Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili kapsamlı bir değerlendirme için bk. Ali Yılmaz, "Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn İsâ-yı Saruhânî'nin Şerb-i Esmâ-i Hüsnâ'sı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, s. 1, Sivas 1998, s. 1-34; İbn İsâ'nın eseri *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi* adıyla Numan Külekçi tarafından yayımlanmıştır. (Akçağ Yayınları Ankara 1999).

²² İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, no:796/4 (94/a-105a) ve 837/2 (8/b-22/a); Nuruosmaniye Kütüphanesi no: 4959/48

²³ Eser üzerine Şahin Kızılabdullah tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2004).

²⁴ Şâkir Ahmed Paşa'nın bu eseri ilk olarak 1269 yılında Takvimhâne-i Âmir'e'de basılmıştır. Daha sonra "Esmâ-i Hüsnâ-i İlahînin Nazmen Şerhi ve Havassı ve Esâmî-i Âliye-i Ehl-i Bedr ile Müteberrikât-ı Sâire-i Nâfia" alt başlığıyla 1328 (1911) yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

²⁵ Bu eser için bk. Halil İbrahim Şener, "Âsâr-ı Kemâl'de Yer Alan Manzûm Esmâü'l-hüsnâ", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 4, (Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı'na Armağan), s. 227-240.

²⁶ Eser Trabzon'da 1325/1907 yılında 2. defa basılmıştır.

²⁷ Eserin müellif hattı İzmir Milli Kütüphane 1335 numarada kayıtlıdır. Eserle ilgili değerlendirme için bk. Şener, *age.*, s. 145-147.

²⁸ Hamdî Efendi'nin eseri üzerine Oğuz Yılmaz Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans tezi hazırlamaktadır.

²⁹ Enver Tuncalp, *Allah'ın Güzel İsimleri*, İslami Neşriyat Evi, Ankara 1960.

Veli Recâi Velibeyoğlu (Âşık Dindârî)³⁰, Saadettin Kaplan³¹, Mehmet Topkaya³², Nuri Baş³³ ve Âlim Yıldız³⁴'in manzum Esmâ-i Hüsnâ şerhleri bunlardan birkaçıdır. Esmâ-i Hüsnâ, günümüz şairlerine de ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.³⁵

Mensur Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri

İslami Türk Edebiyatında, manzum olanlara nispetle daha az mensur Esmâ-i Hüsnâ şerhi yazılmıştır. Yazarı bilinmeyen 805/1402 yılında telif edilen *Cevâhirü'l-me'ânî (fî Şerhi Esmâ'i'llâhi'l-hüsnâ)*, Abdullah es-Simâvî'nin (ö.893/1487) *Şerhu'l-esmâ-i'l-hüsnâ*'sı, Sinan Paşa'nın (ö.891/1486) *Tazarru-nâme*'si, Hatipoğlu Habibullah Şirvânî'nin *Esmâü'l-hüsnâ Şerhi* (telif tarihi: 918/1512) Şeyh Şaban-ı Veli'nin (ö.976/1568) *Vird-i Settâr Tercümesi*, Ebussuûd Efendi'nin (ö. 896/1490) *Duâ-nâme*'si, Niyazî-i Mısrî'nin (ö. 1105-1694) *Şerhu'l-esmâ-i'l-hüsnâ risalesi*, Abdurrahman Sâmî'nin (ö. 1934) *Vesiletü'l-kübrâ Şerh-i Esrâr-ı Esmâü'l-hüsnâ*'sı Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili başlıca eserlerdir. Bu eserlerin bir kısmı müstakil Esmâ-i Hüsnâ olarak kaleme alınmıştır. Diğerleri ise farklı başlıklar altında olsalar da ağırlıklı olarak Esmâ-i Hüsnâyı konu alan eserlerdir. Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin (638/1240) *Keşfü'l-mâ'nâ an sırrı Esmâ'i'llâhi'l-hüsnâ*³⁶ isimli eserinin ve Sadreddin-i Konevî'nin (ö. 673/1274) *Şerhu Esmâ'i'l-hüsnâ*'sının³⁷ çevirilerini de mensur Türkçe Esmâ-i Hüsnâlar arasına katmak gerekir.

Mensur ve manzum karışık Esmâ-i Hüsnâ şerhleri de vardır. Abdülhalim Efendi'nin *Cevâhirü'l-esmâ* (İstanbul 1324/1906) isimli

³⁰ Veli Recâi Velibeyoğlu, *Esmâü'l-Hüsnâ En Güzel İsimler*, Define Matbaası, Mucur 1962.

³¹ Saadettin Kaplan, *99 Esmâ-i Hüsnâ'dan Esintiler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1998.

³² Mehmet Topkaya'nın "Esmâü'l-Hüsnâ" başlıklı şiirleri kitap hâline getirilmemiştir. *Diyanet Gazetesi*'nin 1973-1980 yılları arasında (76/3, 81/10, 83/2, 84/4, 86/9, 87/9 88/7, 89/5, 223/13, 224/13, 225/13, 226/5, 228/14) yayımlanmıştır (bk. Zülfikar Güngör, "Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri", *Türk İslâm Edebiyatı El Kitabı*, [Editör: Ali Yılmaz], Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 162.).

³³ Nuri Baş, *Mânâ ve Mefûmlarıyla Esmâ-i Hüsnâ*, Damla Ofset, Konya 2007.

³⁴ Âlim Yıldız, *Hü Manzum Esmâü'l-Hüsnâ*, Be Yayınları, Sivas 2012.

³⁵ Günümüz şiirinde Esmâ-i Hüsnâya olan ilgiyi öğrenmek bakımından www.antoloji.com isimli internet sitesinde yaptığımız araştırmada çok sayıda şiir tespit ettik. Adı geçen internet sitesinde Esmâ-i Hüsnâ konulu şiiri bulunan şairler şunlardır: Abbas Paksoy, Abdullah Ramazan, Ali Soyyiğit, Alper Kürük, Cengiz Numanoğlu, Edoğan Saka, H. İbrahim Sakarya, Hayati Bice, Hikmet Küçük, Hüseyin Buluş, İbrahim Yavuz, İlhami Erdoğan, Kenan Aydın, Mikdat Bal, Musa Tektaş, Numan Akkoyunlu, Pınar Önalın, Reyhan Tataroğlu, Timur İlihan, Uğur Benek, Yaşar Erşahan, Yaşar Yaramış, Yusuf Tuna.

³⁶ Çevirisi için bkz. Ramazan Biçer, *Allah'ın İsimlerinin Sırları ve Manalarının Keşfi*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2010.

³⁷ Çevirisi için bkz. Ekrem Demirli, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2002.

eseri böyle bir şerhtir. Arapça bir münacatla başlayan eser, sırasıyla Esmâ-i Hüsnâdan her birini şerh ettikten sonra bir beyitle son bulur. Son dönemlerde ülkemizde Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili eserlerin çoğaldığı gözlenmektedir. Merhum Ali Osman Tatlısu'nun *Esmâü'l-hüsnâ Şerhi*³⁸ isimli eseri, ilk basımından bugüne yarım asır geçmesine rağmen hâlâ yayımlanmaya devam etmektedir. Şimdiye kadar yayımlanan eserler arasında akademik hüviyetiyle öne çıkan Metin Yurdağür'ün *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*³⁹ isimli eseri inceleme ve şerh ihtiva etmesi bakımından zikredilmeye değer. İsmail Karagöz'ün hazırladığı oldukça hacimli *Âyet ve Hadisler Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*⁴⁰ (Ankara 2007) isimli eser de günümüz okuyucularının ihtiyaçlarına cevap verebilecek niteliktedir.

Esmâ-i Hüsnâ Muammaları:

“Muamma” kelimesi, gizli ve güç anlaşılır söz, şekil anlamına gelmektedir.⁴¹ Bir edebî terim olarak ise medlûl bir isim olan söz, mısra veya beyittir. Başta Esmâ-i Hüsnâ olmak üzere insan isimlerini de konu edinen manzum bilmecelere muamma denilmektedir. Muammalar önceleri Esmâ-i Hüsnâ için düzenlenmelerine rağmen sonraları insan isimleri için de yazılmıştır. Bazı divanların “Muammeyât” kısımlarında Esmâ-i Hüsnâ için söylenmiş muammalar bulunmaktadır.⁴² Muamma tarzındaki eserlerin ilk örnekleri Fars edebiyatında görülmektedir. Mevlana Abdurrahman Câmî'nin (898/1492) *Muammâ Risâlesi*'ndeki bir muammânın medlûlü Esmâ-i Hüsnâya aittir. Muammalarıyla meşhur Mîr Hüseyin Muammâyî'nin (ö. 904/1499) doksan dokuz beyitlik *Şerhu'l-esmâi'l-hüsnâ*'sı Bursalı Lamîî Çelebi (ö. 938/1532) tarafından *Mîr'âtü'l-esmâ ve Câm-ı Cihân-nümâ* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴³ Mîr Hüseyin'in muammalarını *Aliyyü'l-Arabî, Şerh-i Muammâ-i Esmâ-i Hüsnâ* adıyla mensur olarak şerh etmiştir. Bunlardan başka Nazmî'nin *Esmâ-i Hüsnâ Muammaları*, Nazîr İbrahim'in (ö. 1188/1774) *Muammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ* ve Bâyezîd b. Gaffar Konevî'nin *Muammeyât alâ Esmâi'l-hüsnâ*'sı bu başlıkta tespit edilebilen eserlerdir.⁴⁴

³⁸ Ali Osman Tatlısu, *Esmâü'l-hüsnâ*, Harf Yayın İletişim, İstanbul ty.

³⁹ Metin Yurdağür, *Âyet Ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, Marifet Yayınları, İstanbul 1996.

⁴⁰ İsmail Karagöz, *Âyet ve Hadisler Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

⁴¹ Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.

⁴² Ali Fuat Bilkan, *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s.12.

⁴³ Çelebioğlu, agm, s. 94.

⁴⁴ Agah Sırrı Levend, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1972, s. 50-51.

Esmâ-i Hüsnânın Havassı

Esmâ-i Hüsnânın havassı, çoğunlukla Esmâ-i Hüsnâ şerhlerinin içinde yer almakla birlikte, sadece bu konuya tahsis edilmiş eserler de meydana getirilmiştir. “Havas” kelimesi sözlükte bir şeyin özellikleri, keyfiyeti anlamına gelmektedir. Esmâ-i Hüsnânın havassı anlayışının temelinde Cenab-ı Hakk’ın en güzel isimlerinin birtakım manevi tesirleri olduğu gerçeği bulunmaktadır. Mesela rızık darlığı çeken birinin “Rezzâk” ismi şerifini çok zikrederek rızık talebinde bulunması, sabır göstermede zafiyet gösteren bir kişinin “Sabûr” ismi şerifiyle dua etmesi, günah işleyen bir kimsenin “Afüvv” ya da “Gaffâr” ismi şerifleriyle af ve mağfiret dilemesi bu kabildir.

Esmâ-i Hüsnâ’nın havassında, sayı, mekân gibi şekil unsurlarının yerine getirilmesiyle duanın geri çevrilmeyeceği kabul edilmektedir. Bu tür eserlerde genellikle şu hususlar üzerinde durulmuştur. Öncelikle esmâ zikrine sebep olan konunun ne olduğu açıklanmıştır. Bunlar hastalık, fakirlik, geçimsizlik, ilim talebi, dünyalık elde etme, çocuk sahibi olma arzusu, tabii âfetler, düşmandan korunma isteği vb. hususlardır. Sıkıntılarından kurtulmak veya bir lütfâ erişmek isteyen kimsenin derdine çare olacak ism-i şerifi kaç defa zikretmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Zikrin adedi konusunda da çoğunlukla ebced hesabından yararlanılmıştır.

Bazı esmânın havassında nerede, ne zaman ve nasıl zikredeceği hususuna yer verilmiştir. Özellikle İbn İsa Saruhanî’nin şerhinde bütün vakitler, müellifin ilm-i nücûmdaki (Astroloji) geniş müktesebatına dayalı olarak ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Mesela:

Farz namazlardan sonra yüz defa “er-Rahmân” ism-i şerifini okuyan kimsenin kalbinin yumuşayacağı ve merhametli olacağı,

Bir hastalığa yakalanan kimsenin “es-Selâm” ism-i şerifini on bir kez okursa sıhhat bulacağı,

Kırk sabah “el-Azîz” ism-i şerifini okuyanın başkasına muhtaç olmaktan kurtulacağı,

Oğlan çocuk isteyen birinin yedi gün boyunca oruç tutup, iftar vaktinde “el-Musavvir” ism-i şerifini su üzerine okuyup o suyu içmesi gerektiği,

Günahlarından bağışlanmayı dileyen bir kişinin “el-Gaffâr” ism-i şerifini cuma vakti yüz kez okursa affolunacağı,

İşrak namazını müteakip secdeye vararak “el-Vehbâb” ism-i şerifini yedi kez söyleyen kimsenin Allah’tan ne murad ederse ona nâil olacağı ve kimseye muhtaç olmayacağı,

Sabah namazını müteakip, evin içerisinde dolanarak evin her köşesinde “er-Rezzâk” ism-i şerifini okuyan kimsenin bol nimete kavuşacağı, “el-Hâfid” ism-i şerifinin yetmiş bin kez okuyan kimsenin düşmanından kurtulacağı,

“er-Râfi” ism-i şerifini gece yarısından ertesi gün öğleye kadar zikreden kimsenin şan ve şöhrete kavuşacağı,

“el-Latif” ism-i şerifini yüz kez zikreden bir kimsenin geçim sıkıntısından kurtulacağı,

“el-Hafız” ism-i şerifini günde on kez okuyan kimsenin insanların ve cinlerin şerrinden, yangın ve sel afetinden korunacağı,

Çocuğu gece gündüz ağlayan bir kişinin “el-Mukîr” ism-i şerifini zikrederek çocuğun ağlamasının kesileceği,

İki dünyada izzet isteyen bir kimsenin salı ve cuma günleri “el-Muiz” ism-i şerifini zikretmesi gerektiği,

Zalimin zulmünden kurtulmak isteyen bir kimsenin yetmiş beş kere “el-Müzill” ism-i şerifini zikredip başını secdeye koyup zalimin ismini anarak dua ederse Allah’ın o zalimi zelil edeceği gibi hususlar Esmâ-i Hüsnânın havassı olarak anlatılmıştır. Örneklerde de görüldüğü gibi günahlardan kurtulma, affedilme vb. manevi taleplerin yanı sıra; insanın dünyevi ihtiyaçları, sıkıntıları, arzuları da Esmâ-i Hüsnânın havassına konu olmuştur.

Esmâ-i Hüsnâ Şerhlerinin Tertibi

Esmâ-i Hüsnâ şerhlerinde ilk önce konu ile ilgili ayet ve hadisler zikredilerek bunların açıklaması yapılmaktadır. Esmâ-i Hüsnânın sayısı konusunda izahat verilir. Çoğunlukla hadis-i şerifteki “doksan dokuz” sayısı esas alınmıştır. Kimi eserlerde bu sayının dışına çıkıldığı da görülmektedir. Hadis-i şerifte geçen “doksan dokuz” ifadesinin hasr için değil, çokluk, kesret için olduğu vurgulanmıştır.

Şerhlerde hadiste geçen “ahsâ” fiilinin anlamı tefsir edilmiştir. Çünkü cennete girmeye sebep olacak fiil budur. Söz konusu fiile, “saymak, ezberlemek, manalarını şuurla ezberlemek” anlamları verilmiştir.

Şerhlerde Esmâ-i Hüsnânın tevfiķî mi, kıyasi mi olduğu konusu üzerinde durulmuş; nasslarla Allah tarafından bildirildiği, yani tevkiķî olduğu ifade edilmiştir.

Esmâ-i Hüsnâ şerhlerinde esmâ okumanın adabından da bahsedilir. İbn İsa’ya göre Esmâ-i Hüsnâ adabı şöyledir:

Esmâ-i Hüsnâ'yı okuyacak kişi önce abdest alıp iki rekât nafîle namaz kılmalıdır. Yedi kere “la ilahe illallah” zikrini söylemeli, e'ûzü besmele çekip yedi kere salâvat getirmelidir. Yüz İhlâs, doksan dokuz Fatîha ve bir Ayete'l-kürsi okuduktan sonra her bir ismin başına “yâ” nida edatı getirerek okumalıdır.

Esmâ-i Hüsnâ şerhi öncelikle lafzatullah ile başlar. Şerhlerde pek tabii olarak lafzatullaha daha çok yer ayrılmıştır. Zira “Allah” lafzı sadece Cenab-ı Hakk'a mahsus bir alem isimdir. “Allah” lafzı bütün kemal sıfatları kendisinde topladığı için, Esmâ-i Hüsnâ'nın en yücesi, “ism-i a'zâm” olarak kabul edilmiştir. Esmâ-i Hüsnâdan her biri hakiki manada sadece Allah için kullanılabilirken, bazıları mecazî manada diğer varlıklara sıfat olabilirler. “Allah” lafzı sadece O'na hastır; başka hiçbir varlık için kullanılamaz.

Şerhlerde lafzatullahdan sonra çoğunlukla Tirmizî hadisindeki sıraya uygun olarak diğer ism-i şeriflerin şerhleri yapılmıştır.

Sonuç

İslami Türk edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ konulu eserler, tıpkı tevhit ve münacatlar gibi baş tâci edilmiştir. Esmâ-i Hüsnâyı tâdât eden eserlerin, müstakil olmaktan ziyade divan veya mesnevilerin münderecatında bulunduğu görülmektedir. Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili eserlerin çoğunluğunu şerhler oluşturmaktadır. Manzum, mensur bütün Esmâ-i Hüsnâ şerhlerini, Cenab-ı Allah'ı idrak etme çabasının bir tezahürü olarak görmek mümkündür. Bu şerhlerin çoğunda Esmâ-i Hüsnânın havassına da yer verilmiştir. Havassa dair eserler, türlü sıkıntı ve ızdıraplara müptela olan insanların Cenab-ı Hakk'ın isimlerinin manevi tesirleriyle dertlerinden kurtulmalarını sağlamak, bir çıkış yolu göstermek amacıyla yazılmıştır.

Esmâ-i Hüsnâ, yüce Rabbimize dua için bir vasıta olduğu kadar O'nu isim ve sıfatlarıyla idrak etmeye bir vesile olarak da anlaşılmalıdır. Bu yüzden Esmâ-i Hüsnânın yer aldığı her bir edebî eser, ayet-i kerimede (Arâf, 7/180) geçen “f'ed'ûhu bihâ...” emrine imtisal ve “men ahsâhâ” şartlı sualine cevap olma arzusu taşıyan fiilî birer dua mahiyetindedir.

Kaynakça

Aksoy, Hasan, *Türk İslam Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2010.

Aydemir, Semra, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Divânı'nın*

Tenkidli Metni (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Konya 1990.

Baş, Nuri, *Mânâ ve Mefûmlarıyla Esmâ-i Hüsnâ*, Damla Ofset, Konya 2007.

Bilkan, Ali Fuat, *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

Buhârî, "Da'avât", 69.

Cemâl Halvetî, *Cevâhirü'l-Kulûb*, Milli Kütüphane, no: 06 Mil Yz A 3264.

Çelebioğlu, Âmil, "Türk Edebiyatında Manzûm Dinî Eserler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Şükrü Elçin Armağanı, Ankara 1983, s. 153-166.

Hüseyin b. Ahmed, *Câmi'u'l-Envâr*, Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, no: 66.

İbn Mâce, "Du'â", 10.

Kaplan, Saadettin, *99 Esmâ-i Hüsnâ'dan Esintiler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1998.

Karagöz, İsmail, *Âyet ve Hadisler Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

Karatay, Fehmi Ethem, *Topkapı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, C. 2, s. 342.

Külekçi, Numan, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Akçağ Yayınları Ankara 1999.

Levend, Âgah Sırrı, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", *Türk Dili Araştırmaları*

Yıllığı Belleten 1972, TTK Basımevi 2 baskı, Ankara 1989.

Müslim, "Zikir", 5-6

Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.

Seyyid Seyfullah, *Câmiu'l-meârif*, İstanbul 1288.

Seyyid Seyfullah, *Divan*, İstanbul 1288.

Şâkir Ahmed Paşa, *Esmâ-i Hüsnâ-i İlahînin Nazmen Şerhi ve Havassı ve Esâmî-i Âliye-i Ehl-i Bedr ile Müteberrikât-ı Sâire-i Nâfia*, İstanbul 1328 (1911).

Şener, Halil İbrahim, *Türk Edebiyatında Manzûm Esmâü'l-Hüsnâlar*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1985, s. 116-120.

Şener, Halil İbrahim, “Âsâr-ı Kemâl’de Yer Alan Manzûm Esmâü’l-hüsna”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, (Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı’na Armağan), s. 227-240.

Şemseddin Sivâsi, *Menâkıb-ı İmâm-ı Azam*, İstanbul 1291.

Tatlısu, Ali Osman, *Esmâü’l-hüsna*, Harf Yayın İletişim, İstanbul ty.
Tirmizi, “Da‘avât”, 82.

Topaloğlu, Bekir, “Esmâ-i Hüsnâ”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* C.11, s. 404-418.

Topkaya, Mehmet, “Esmâü’l-Hüsna” *Diyanet Gazetesi*, 76/3, 81/10, 83/2, 84/4, 86/9, 87/9 88/7, 89/5, 223/13, 224/13, 225/13, 226/5, 228/14, Ankara, 1973-1980.

Tuncalp, Enver, *Allah’ın Güzel İsimleri*, İslami Neşriyat Evi, Ankara 1960.

Velibeyoğlu, Veli Recâi, *Esmâü’l-Hüsna En Güzel İsimler*, Define Matbaası, Mucur 1962.

Yıldız, Âlim, *Hû Manzum Esmâü’l-Hüsna*, Be Yayınları, Sivas 2012.

Yılmaz, Ali vd. *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

Yılmaz, Ali, “Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn İsâ-yı Saruhânî’nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, Sivas 1998.

Yurdagür, Metin, *Âyet Ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, Marifet Yayınları, İstanbul 1996.